

Мирослав АНТОНОВИЧ (Утрехт)

ТРИ ЕПІЗОДИ ІЗ ЗУСТРІЧЕЙ З БЛАЖЕННІШИМ ПАТРІЯРХОМ ЙОСИФОМ

Ці спогади про Патріярха Йосифа Сліпого (1892–1984) Мирослав Антонович (1917–2006), видатний диригент і дослідник церковного співу, написав спеціально до свого приїзду до Львова в червні 2002 року з нагоди інавгурації Українського Католицького Університету. Під час наукової конференції він розповів про свою викладацьку працю в Літній школі УКУ в Римі, на яку його запрошував Патріярх Йосиф Сліпий. Наприкінці свого виступу М. Антонович подарував ректорові УКУ о. д-ру Борисові Гудзяку 27 листів Патріярха, написаних до М. Антоновича.

Спогади написано на основі власного щоденника М. Антоновича та його листування з Патріярхом. У них йдеться про їхнє багатолітнє знайомство, починаючи ще з довоєнного Львова, дружнє наставлення Патріярха до Антоновича, який неодноразово приїжджав до Риму зі своїм знаменитим Візантійським хором із голландського міста Утрехта, щире вболівання за стан церковного співу в Українській Церкві. Спогади й листи також розкривають теплі стосунки Патріярха з родиною Антоновича. Цікавими є описи в спогадах зовнішності Патріярха, особливостей його мови й поведінки, строгості й у той сам час суто людської співчутливості.

Мовний стиль спогадів М. Антоновича засвідчує його великий талант і вміння яскраво та влучно описати епізоди зустрічей з Патріярхом. Тож у публікації тексту намагаємося максимально зберігати особливості мови та орфографії автора, як і цитованих листів Патріярха Йосифа Сліпого.

Упродовж півстоліття, за виїмком п'ятдесятих і шістдесятих років минулого століття, я мав нагоду бачити, а час до часу і зустрічати Блаженнішого Патріярха Йосифа Сліпого.

У 1934 р., будучи ще гімназистом, я не раз мав нагоду бачити його на вулицях міста Львова і добре пригадую, як він, ідучи в глибокій задумі, робив час до часу легкий рух рукою, немовби хотів когось у чомусь переконати...

Від свого старшого брата Євгена, що студіював у Духовній Академії, де Йосиф Сліпий був Ректором, чув я не раз різні оповідання про «Отця Ректора», а то й наслідування його деяких висловів. Вперше зустрів я

о. Ректора на похороні мого шкільного товариша Івана Сухая, який, закінчивши гімназію, пішов «на теологію» та незабаром помер. На його похороні я мав надгробну промову, прощаючи покійного від його гімназійних товаришів. Після похорону підійшов до мене о. Йосиф Сліпий, нав'язав розмову і заохочував мене йти студіювати теологію, як це зробив мій брат Євген.

Після цієї першої зустрічі наші життєві шляхи розійшлись на довгі десятиліття: митрополита Йосифа Сліпого совети запроторили у сибірські каторги, а мене доля закинула на Захід.

Про митрополита Йосифа Сліпого проривались час до часу деякі вістки про його страждання у тюрмах і каторгах Сибіру та його геройську поставу в обороні Української Церкви, та не все можна було перевірити і не про все можна було довідатися.

Аж ось у 1963 році пролетіла блискавкою неймовірна вістка, що митрополит Йосиф Сліпий прибув до Риму.

Велику несподіванку й радість пережив я у 1964 році, коли зовсім несподівано для мене дістав я з Риму листа від митрополита Йосифа Сліпого. Цей лист дозволив мені нав'язати контакт з тою великою людиною, — контакт, що тривав аж до 1984 року, коли він відійшов у вічність, залишивши за собою великі діла-подвиги, що будуть тривати вічно.

Ось перші листи, що дали мені змогу наблизитись до першого патріарха Української Церкви і ближче пізнати цю велику людину.

Ватикан, дня 10 лютого, 1964.

Високоповажаний Пане Професор!

Про Ваші великі вокальні успіхи я чув вже від давна та й що Ви здобуваєте щораз то кращі осяги. Щиро Вам гратулюю і дякую за співові кружки.

Ми почали видавати тут «Богословію». Чи не могли би Ви написати якусь статтю по українськи, з обсягу музики візантійської, української і західної.

З Архієрейським Благословенням /підпис/.

У відповідь я писав 22 лютого 1964 року:

Ваша Ексцеленціє, Преосвященний Владико,

Глибоко вдячний я за ласкавого листа й за пропозицію написати статтю про українську музику до «Богословії».

Як тільки справлюся з цьогорічними завданнями на університеті в Утрехті, де я працюю старшим науковим робітником (не професором) та приготую доклад на інтернаціональний конгрес музикологів, що має відбутися на початку серпня цього року в Зальцбургу, заберуся до статті для «Богословії».

Прошу Вас, Ексцеленціє, прийняти вислів найглибшої пошани й відданості.

За якийсь час я знову отримав листа від Блаженнішого:

Слава Ісусу Христу !

Ватикан, дня 10 жовтня 1966 р.

Високоповажаний Пане Професор!

Запитую Вас ввічливо, чи не згодні би Ви працювати на Українському Університеті в Римі, тим більше, що Ви працюєте на університеті в Утрехті.

Прохаю прислати свою автобіографію з вичисленням наукових праць. Залучую тут інформативні листки і присягу.

З Архієрейським Благословенням /підпис/.

Перша моя зустріч з Блаженнішим на Заході відбулася у 1969 р. у Німеччині в місті Ганновері, де Блаженніший відправляв Службу Божу, під час якої та на концерті співав Візантійський хор з Утрехту.

За тим було багато зустрічей з Блаженнішим під час поїздок Візантійського хору до Риму у 1969, 1971 і 1973 роках та в часі його відвідин Голландії та його Служби Божої у катедрі Утрехту. Найчастіше я мав змогу зустрічатися з Блаженнішим в часі літніх курсів УКУ в Римі у роках 1973, 1975, 1978 і 1979, де мав виклади церковної музики.

Поїздка хору до Ганновера і програма виступів була досить навантажена. Після Літургії пішли учасники Літургії на загальне прийняття. Мене запросили йти разом з вибраною групою представників уряду та організацій до окремої кімнати, щоб представити нас Кардиналові. Там Кардинал сказав мені, що я мушу все зробити, щоби хор поїхав до Риму, і що приміщення для нас знайдеться.

Під кінець прийняття почалася концертна частина, і на закінчення виступив наш хор. Кардинал виявив велике захоплення співом хору і після концерту ще раз казав, щоби ми приїхали до Риму та заспівали там три останні пісні, для яких він зробить місце в програмі концерту, хоча ця програма вже устійнена...

Незабутнє враження справила поїздка до Риму та участь в урочистій Літургії на посвяту церкви св. Софії у 1969 р.

Після закінчення Літургії деякий час треба було ждати на прихід Папи. Щоби заповнити ту прогалину, наш хор заспівав кілька релігійних пісень. О год. 11-й прибув Папа Павло IV і наш хор заспівав «Буди ім'я Господнє», а на площі заgrimіли оплески, загули різні привітальні оклики. Папа поблагословив усіх і подався до церкви. Там привітав його в італійській мові верховний Архієпископ Кир Йосиф, а після нього говорив Папа, вживаючи більше разів слово Україна й Українська Церква. Після того Папа в товаристві різних церковних достойників пішов оглянути і поблагословити Український Католицький Університет,

а на прощання Папа сказав польське «до відзенья» і відїхав. Українські владики повернулися до церкви. Коли у дверях церкви появилася Блаженніший Кир Йосиф, благословляючи людей, площа загула такими гучними оплесками й окликами, що від них, здавалося, здригалися білі стіни Софійського Собору.

Народ вітав свого Верховного пастиря ще грімкіше, ще голосніше, як вітав свого Папу.

Це були незабутні картини, незабутні враження, що своєю силою охопили і голландських співаків. Повертаючись додому, довго гуторили співаки про цю поїздку до Риму і вважали її найбільш вдалою зі всіх дотеперішніх поїздок нашого хору. Підтвердженням цього став лист подяки Блаженнішого:

Слава Ісусу Христу. Ватикан, дня 30 жовтня 1969 р.

Сталося дійсно дуже гарно, що Ваш хор приїхав і зайняв таке визначне становище в посвяченні собору Св. Софії та у програмі Концерту і звернув на себе увагу всіх. Нехай Божа Премудрість відплатить всещедро Вам і Вашим Хористам.

З Архієрейським Благословенням /підпис/.

Якось десь біля півночі одного березневого дня 1971 р., шукаючи за чимось, я переглянув принесені з почти листи і побачив листа від Кардинала Йосифа в справі упорядкування церковного співу і з пропозицією, щоб я приїхав у липні до Риму і там разом з Соневицьким «зрушив справу з місця»; далі він додає, що «треба б застановитися над виданням нот до українського перекладу, над Уставом і дяківською школою. Гадаю, що Ви були б покликані в тому напрямі».

У понеділок, 12 жовтня 1971 р., отримав я від Кардинала Сліпого посилку, в якій був том документів про Український Католицький Університет у Римі, де подані життєписи професорів та списки їхніх праць; там і моє прізвище, і список моїх праць, і мій життєпис, причому подано навіть дату, коли мене іменовано надзвичайним професором того ж Університету. У посилці була також самоїлкова Служба Божа з українським текстом, опрацьована для хору В. Матіяшем, що працює в Австралії диригентом хору (за професією він співак, який закінчив вокальні студії у славетній Віденській Музичній Академії). Це дуже проста обробка, в якій найбільше чергують субтоніка й домінанта, а час до часу, неначе на свято, трапляється й субдомінанта. Та все-таки це корисна робота, бо люди в церкві можуть підспівувати цю Літургію за хором, вивчаючи при цьому український текст богослуження.

А в листі Блаженнішого від дня 5 жовтня 1971 р. читаю:

Високоповажаний Пане доктор!

Разом із звітлення Українського Католицького Університету за перше п'ятиліття 1963–1968 посилаю Вам «самоїлкову Службу Божу», яку упорядкував Василь Матіяш, колишній диригент хору Богословської Академії у Львові. Прохаю її переглянути, подати свої зауваги і звернути, щоб можна її відіслати ще двом професорам УКУ: д-рові І. Соневицькому і о. д-рові І. Музичці. Після пороблених зауваг і поправок можна буде її видати з апробатою для вжитку цілої нашої Церкви.

З Архієрейським Благословенням /підпис/.

У вівторок, 19.X.71, я вислав до Кардинала Літургію В. Матіяша, а з нею дві мої статті та листа:

До їх Емінінції КАРД. ЙОСИФА
Верховного Архієпископа Українців у Римі
Ваша Емінінціє!

Щиро Дякую за ласкавого листа й за висилку звітлення Українського Католицького Університету за перше п'ятиліття 1968–1968 та за «самоїлкову Службу Божу», яку упорядкував В. Матіяш.

В свою чергу посилаю статтю про п'ятиголосну партесну Службу Божу та давніше написану статтю про Тропарі.

Партитуру п'ятиголосної Служби Божої вишлю окремо. Я був би дуже радий і вдячний, коли б хоч дещо з висланих мною матеріалів можна було десь надрукувати.

Щодо Самоїлкової Служби Божої Матіяша, яку долучаю до цього листа, то моя думка про цю Службу Божу ось яка. Василь Матіяш завдав собі багато труду, щоб якомога правильніше новий український текст підлаштувати під старі самоїлкові мелодії у формі хорової партитури.

Оцінювати ту самоїлкову Службу Божу нелегко, тому що до неї не підходять повністю ані суто етнографічні, ані суто музикознавчі критерії. Все ж таки уважаю, що у скромних емігрантських умовах праця Матіяша може стати не одному в пригоді й сповнити корисне діло в уніфікації самоїлкового співу між українськими емігрантами.

Видаючи самоїлкову Службу Божу, яку упорядкував Василь Матіяш (найрадше з деякими ритмічними змінами й пропущенням деяких тактових рисок), варто б долучити до цієї Служби Божої також обробки самоїлкових мелодій С. Людкевича, Й. Кишакевича та може ще інших композиторів. На окремій карточці подаю декілька своїх пропозицій для розв'язки труднощів, що їх зустрічаємо в деяких місцях Служби Божої та ці мої пропозиції також не без «але»...

Прошу прийняти вислів найглибшої пошани й відданості.

20 жовтня того ж року ввечері телефонував з Риму Блаженніший Кир Йосиф. Він запропонував мені приїхати з хором до Риму на посвячення церкви... Якийсь там хор обіцяв приїхати, але відмовився, а наш

хор мав минулого разу величезний успіх. Люди довго говорили про наш хор. Він найбільше подобався, хоч було багато інших добрих хорів... Дальше казав він, що у нього є багато музичних матеріалів, які треба б мені проглянути й оцінити...

Я був заскочений великою несподіванкою і хвилинку мовчав... А він додав:

— Я дорогу хорові заплачу... коли б зібралось хоч 15–20 співаків... Треба співати в суботу, 30 жовтня, і в неділю, — докинув і ждав моєї відповіді.

Я обіцяв, що буду робити все, що можу, щоби хор приїхав до Риму, і що він дістане остаточну відповідь телеграмою у слідуючу п'ятницю.

Третя поїздка Візантійського хору з Утрехту до Риму відбулася у напружений для Української Церкви час. Мимоволі насувається порівняння з минулою поїздкою нашого хору до Риму. Коли минулого разу наш хор був свідком тріумфу Української Церкви й української справи, теперішня поїздка стояла під знаком чергового дошкульного удару по Українській Церкві та українській справі...

Почалися торжества посвячення церкви. Всі українські єпископи, включно з Митрополитом Сенишином з Філадельфії, приступили під звуки «Буде ім'я господнє» до престолу. На хори — позаду церкви, де стояли співаки нашого хору, прийшло трое священників і один «мирянин», щоби співати спеціальні для того торжества співи, яких наш хор не знав. Та при престолі заспівали щось таке, чого бідні отці на хорах не знали й не могли знайти в книгах, так що більшість спеціальних при посвяченні церкви співів співали єпископи при престолі. Наш хор співав тільки «Господи помилуй» та «Аміль» й час до часу «Тобі Господи». ...Щойно після «Святий Боже» на Літургії наш хор перебрав усі співи Богослуження на себе.

В неділю на Службу Божу прийшло кілька східних патріархів Католицької Церкви, два кардинали (один з них голландець Вілібрандс, який свого часу їздив по Митрополита Йосифа Сліпого до Москви) і ще кілька дипломатів. Вони примістилися на кріслах перед іконостасом. Після Літургії люди в церкві були зворушені, плескали в долоні і кричали «слава». Одна добродійка, представник якоїсь організації, сказала, що вона чула багато хорів у різних країнах, але такого враження не зробив ще на неї жодний хор.

Під час Академії, присвяченої Берестейській Унії, що відбулася після Служби Божої, хор заспівав ще кілька пісень і пішов на відкриття Музею. Там коротко перемовився з Верховним Архієпископом. Він висловив велике признання за нашу участь у торжествах і порушив також

справу церковної музики. Потім нас запросили до залі прийняти, де були зібрані запрошені гості, між якими було й кілька наших владик. Кардинал запросив мене напитися чарку вина чи коняку, посадив мене біля себе і дякував за це, що наш хор вирятував його з прикрої ситуації, тому що на ці торжества первісне мав приїхати хор з Торонто, але в останній хвили відмовився.

Вчора, у вівторок, 9.XI.71, після Служби Божої в Гарлемі я почув вперше реакцію голландського священика, пароха церкви де ми співали Літургію, на виступ Кардинала Сліпого в Римі. Парох підійшов до мене і запитав:

— Ви росіянин?

— Ні! Я українець, — відповів я і хотів доказувати своє українство, але він перебив мене.

— Ви належите до Зле..., Злі... Зліпі?

— Так. Я належу до Кардинала Сліпого, тобто до Української Церкви з Кардиналом Сліпим у проводі, — відповів я йому, майже наголошуючи кожне слово.

— Шляхетний, відважний чоловік той ваш Сліпий, — сказав парох, повний щирого подиву.

Виступ українського Кардинала зробив враження. Світ заговорив про Українську Церкву. Старанно сплетена заслона мовчанки відносно України прорвана!...

Коли вчора, 21 грудня 1971 р., прийшов я вечором після праці додому, застав листа від Кардинала Сліпого:

Слава Ісусу Христу

ЙОСИФ КАРД. (Сліпий — Коберницький — Дичковський)

Верхов. Архієп. Українців, Митрополит і пр.

Ватикан, дня 16 грудня 1971

Високоповажаний Пане Доктор!

Спасибі Вам за 5 надісланих Вами праць і за дві Статті до «Богословії», та й бажаю Вам як найкращих успіхів у дальшій Вашій науковій праці.

Щасливих Вам Свят і Нового Року.

З Архієрейським Благословенням /підпис/.

П'ятниця, 8.IX.72.

Приємна новина: вчора, 8 вересня 1972 р., я знову дістав листа від Кардинала Сліпого. Він просить приготувати виклади для УКУ в Римі на наступний Академічний Курс, що відбудеться від 15 червня до 15 липня 1973 р.

...Навіть запрошення на виклади мені цим разом якось обійшлося без внутрішніх конфліктів, по-перше, тому що є час їх приготувати, по-друге, тому що я маю багато зібраного матеріалу, а по-третє, тому що цим разом таки годі було відмовитися.

Його особливо великий, розмашистий підпис вказує на це, що він був у дуже доброму настрою, коли підписував цього листа. Також вістка, що мої праці будуть друкуватися в «Богословії», говорить своє.

Слава Ісусу Христу!

ЙОСИФ КАРД. (Сліпий — Коберницький — Дичковський)

Верхов. Архієп. Українців, Митрополит і пр.

Ватикан, 25 серпня, 1972

Високоповажаний Пане Професор!

Прохаю приготувати свої виклади на наступний Академічний Курс, що відбудеться на УКУ від 15 червня до 15 липня 1973 року. Прохаю також подати тему Ваших викладів. /підпис/.

П.С. Ваші праці будуть друковані в «Богословії».

У відповіді 11 вересня я писав:

Ваше Блаженство!

Радо приготую виклади на наступний Академічний Курс, що відбудеться на УКУ від 15 червня до 15 липня 1973 року.

Подаю дві теми (до вибору):

1) Мелодії Львівських ірмологіонів та їхні Київські й Закарпатські варіанти.

2) З історії української церкви, хорової музики (вибране):

А) доба до Бортнянського;

Б) літургічна музика у першій половині 20-го століття (Стеценко, Леонтович, Кошиць і т. д.).

Дуже був би вдячний за вістку: 1) котра з вище поданих тем підходила б краще до загальної теми курсу, 2) яке число викладів (і годин) передбачується для моєї теми.

Щиро дякую за вісточку, що мої праці будуть друковані в «Богословії».

Прошу прийняти вислів найглибшої пошани й відданості...

В понеділок, 18.VI.1973, я виїхав біля 13 години літаком з Голландії до Риму...

Коли я побачив куполи римської Української Софії, то дуже зрадив. Я був на її посвяченні... Ще більше зрадив, коли там побачив при вечері, на яку я саме попав, і колишніх товаришів: проф. Костя Біду, якого я знав з Відня як голову Віденської «Січі», та Богдана Лончину, якого знав я ще з Філії Державної Української гімназії у Львові, де він акомпонував мені на фортеп'яні, проф. Ленцика, якого я знав з Гіршбергу в

Німеччині, д-ра Зеленого з Бельгії та о. д-ра. Барана з Канади. Почались розмови та спогади про «старі часи». Після вечері всі ми пішли на прохід і вступили до одного маленького ресторану, де нас о. Баран почастував італійським шампанським. Ми говорили багато, а в годині десятій вечером поспішили «до дому», тобто до УКУ, бо в 22.30 замикалися брами університетського подвір'я.

Сьогоднішній вівторок, 19.VI.73, — день особливо неспокійний. Всі очікували приїзду Блаженнішого, що мав вступити до Університету в поворотній дорозі з Мюнхену до Ватикану. Певності в цьому не було, але треба було бути готовим.

Під вечір, десь біля 18-ї години, Блаженніший приїхав. Був у доброму настрою і повний енергії. Привітавшись з нами усіма, сказав кілька слів про потребу творити філії Українського Католицького Університету в різних країнах, так, як це вже зроблено в Канаді й Америці, бо, мовляв, нам треба інтелекту... Сказав ще кілька слів на інші теми і пішов на гору, до свого апартаменту. На вечерю не прийшов, але повідомив, що залишиться ночувати в Університеті.

Наступного дня (у середу, 20.VI.73) Блаженніший мав Архієрейську Службу Богу, до якої співав хор питомців Малої Семінарії. Співав досить гарно, чистенько й з динамічними нюансами.

Після Служби Божої Блаженніший мав у залі Університету слово до професорів і студентів. Говорив про потребу науки й значення Університету. Говорив понад годину і залишився на викладі проф. Буцюркова про деякі питання з історії Української Церкви. Інших викладів не відбулося, бо була обідня пора. Під час обіду був приявний Блаженніший, а біля нього сидів Канадійський Митрополит Максим. Мене посадили коло Митрополита Максима. Він запитав мене про хор та деякі інші справи. Я відповів на його питання, але до дискусії не пхався.

— Чогось мовчить наш професор, задумався, — сказав Митрополит до Блаженнішого, вказуючи рукою на мене.

— А! Антонович немає свого хору коло себе, тай сидить тихо! — відповів сміючись Блаженніший. А по хвилині мовчанки додав до мене: — А ви в Америці починаєте мати конкурентів... там вже є добрі хори.

— Дуже тим тішуся, бо ж годиться, щоб там, де є багато українців, були й добрі хори, — сказав я йому щиро. За тим пішла розмова й на інші теми.

Після обіду всі розійшлися відпочивати, так як годиться в Італії. О годині 16-й я пішов з своєї кімнати, що була на першому поверсі, на долину, щоб заглянути до бібліотеки. На сходах стрінув Блаженнішого:

— Щось Вам не сидиться,— сказав він до мене й запитав: — А ви вже бачили наш музей? — І, не чекаючи відповіді, додав: — Ходіть та подивіться, — і повів мене до музею. За якийсь час долучилося ще кілька осіб, які втягнули Блаженнішого в розмову, про різні справи й про різних людей, про українську катедру на Гарварді, про Українську Церкву в Німеччині та інше, висловлюючи при тому свої критичні зауваги. Він на кінець сказав:

— Але не треба нічим зраджуватися, а працювати над своїм... Несприятливі сьогоднішні обставини не вічні, тай теперішній папа не буде вічно жити. Прийдуть інші люди і прийдуть інші зміни... Блаженніший сказав і про фортеп'ян, який йому вдалося закупити для Університету, що сьогодні або завтра мають привезти на Університет. Дехто підтягав мене, що це для мене зроблено, бо, мовляв, «для Антоновича все робиться».

Минулої суботи мав я перший свій виклад про партесну музику. Виглядало, що слухачі слухали мого викладу уважно.

В неділю, 24.VI.73, нова несподіванка. Ми їздили до Студіону, обителі отців Студитів, де о. Гузар склав «монастирські обіти» і де Блаженніший знову правив Службу Божу. Студіон — це чудовий великий монастир, прекрасно покладений на другому березі того озера, на якому знаходиться папська літна резиденція в Кастельо Гандольфо. Студіон Студитів справді імпозантний. Імпозантним є і вид з монастиря на озеро й папські палати та літну палату для студентів, закушену ще Митрополитом Андреем Шептицьким. Від о. Стецюка, який їздив з Блаженнішим у «подорож довкола світу», ми довідалися, що Блаженнішому вдалося закупити цей монастир за дешеві гроші і зараз після купівлі були намагання (чи не зі Східної Конгрегації) відкупити цей монастир, пропонуючи величезну суму грошей за нього, але Блаженніший не погодився. О. Гузара я майже не пізнав, він дуже схуд і запустив собі бороду. Блаженніший покладає на нього великі надії при розбудові монастиря Студитів.

Середа, 27.VI. Сьогодні Блаженніший був на Університеті. Мав конференцію з професорами і виплатив при тому усім гроші за подорож до Риму.

Я, сповнюючи бажання управи *Візантійського хору* з Утрехту, запитав його, чи він не звеличав би якомось святкування ювілею нашого хору, що має відбутися за два роки. Блаженніший подумав трохи й сказав:

— Та я багато не знаю про діяльність вашого хору. Напишіть якогось листа про його діяльність, — і, знову помовчавши хвилину, додав: — Ви 25 років збирали лаври, а я сидів на каторзі... а як же!... — і перервав розмову.

Неділя, 1.VII.73. Служба Божа відбулась раненько, о год. 7.30, а за тим, як звичайно, був сніданок. Після снідання я взявся до роботи і працював аж до обіду, а відтак, трохи спочивши, взявся знову до праці, підписуючи тексти під поодинокі голоси партесних концертів. Робота тяжка, бо тексти були заплутані й невиразно написані, так що я мусів порівнювати слово за словом тексти усіх п'яťох партій. Розклавши ноти на цілому столі, я взявся до роботи. Коли я тільки почав роботу, почувся легкий стукіт у двері.

— Прошу! — закликав я, але, пригадавши собі, що двері замкнуті на ключ, бо вітер часто відчиняв їх, я побіг до дверей і, відчинивши їх, побачив Блаженнішого.

— То Лончина не тут живе? — спитався мене й увійшов до кімнати. Я скоро одягнув «маринарку», а він сів на кріслі напроти мого бюро і почав розмову.

— Ви тут вперше, — сказав Блаженніший. — Може, маєте якісь зауваження, побажання?

— Якихось особливих зауважень не маю, хіба що не дуже добре сплю... — сказав я сміючись.

— А, то треба уважати й на їжу і на все. Може, краще вікна замкнути, а двері відчинити, — і дав ще кілька хатних порад. В часі довшої розмови він розказував, що Ватикан знову злий на нього і що не хоче переїнтабулювати церкву Святої Софії на українську громаду... Повторив уже не раз сказане, що тепер Москви усі бояться: і Японія, і Хіни, й Америка. Не забув і про ювілей *Візантійського хору*, про який я йому свого часу згадував.

— Подивлюся, може, вдасться ваш хор спровадити до Риму, але не знаю, бо Ватикан... Побачимо, — сказав він і перейшов на інші теми.

Після нашої розмови Блаженніший пішов на конференцію з студентами.

Іде в нього стільки енергії береться? — думалось мені. Кардинал Сліпий виглядав знаменито. Повний енергії. Не видно в нього ані пригнблення, ані турбот. Усе пам'ятає, про все думає, дивиться пронизливо і все зауважить. Проф. К. Біда сказав про нього, що він немов має якийсь радарний чи Рентгенів апарат, яким просвітлює людину наскрізь.

Рим, понеділок, 9.VII.1973. Як звичайно, я сидів пополудні у своїй кімнаті і працював. Вікно й двері були відчинені, щоб трохи провівало кімнату. Зовсім несподівано заглянув до кімнати Блаженніший.

— Ви працюєте? — спитав він мене і зразу додав: — Добре, що ви залишилися до кінця! ... Ну, а як? Що б ви сказали? Скликати Синод чи ні? — і, не чекаючи відповіді, додав: — Кардинал Стану Війо десь зачув, що я думаю скликати Синод, і дуже тим налякався. Він каже не скликати Синоду, а дехто з наших каже скликати. А ви як? — На його устах і в його очах заграла якась вдоволена усмішка. І він додав: — Подумайте,— і вийшов з кімнати.

І Блаженніший, і о. Хома заохочували мене присилати свої праці до друку. Треба буде довідатися, чи мої праці друкуються в Німеччині і Голландії. Якщо ні, то відішлю їх до Риму...

П'ятниця, 7 вересня 1984 р.

Дивно, як потрясла мене вістка, що вчора помер наш Патріярх, великий муж Йосиф Сліпий. Прямо годі опанувати емоції, відтиснути сльози, що насуються до очей. На душу натискає почуття втрати чогось великого, рідного, дорогого, хоч і далекого не тільки в просторі, але й у своїй величі, але все-таки близького. Це один з трагічних обривів нашої трагічної історії; з його смертю стала ще біднішою наша нація. Це була одинока людина на світі, до якої я почував не тільки подив, але безмежну пошану та емоційний зв'язок, що його звичайно означають зпрофонованим сьогодні словом «любов». Кожна моя зустріч із ним, кожна переважно коротка розмова поглиблювали мої почування, мою симпатію до нього. Його неодноразово сказані слова «скажіть, що Вам потрібно, а я поможу чим тільки зможу» були для мене не тільки виявом доброзичливості для мене. Ці слова були великою поміччю у нелегких ситуаціях, у яких я часами знаходився.

Вівторок, 11 вересня 1984 р. Я виїхав поїздом до Риму.

У середу, 12 вересня 1984 р., покійник лежав у відкритій домовині. Священики й миряни проходили біля домовини й у зворушливий спосіб прощалися з ним. Торкалися руками його риз, цілували його руки, схилили свої голови, щоб торкнутися домовини, немов випрошуючи його останнього архіпастирського благословення. У не одного були сльози в очах.

У четвер, 13 вересня 1984 р., відбулась заупокійна Служба Божа, в якій взяли участь українські владика, священство і багато вірних. В час усіх відправ і процесій співали «самоїлкою». Хору не було. Як поклали

домовину з Блаженнішим у крипту під Софійською святинєю, то люди знову масово йшли прощатися зі своїм Патріярхом, доторкаючись своєю головою чи руками холодної домовини, в якій спочивав великий покійник. Навіть римська газета «Оссерваторе Романо» підмітила величезну любов і пошану до свого Патріярха тих, що прийшли віддати останню прислугу своєму батькові Слuzі Божому і першому Патріярхові Української Церкви Блаженнішому Йосифові Сліпому.

До друку підготував Юрій Ясіновський